

UVOD V PRVO IZDAJO

OHROMELOST KRITIKE: DRUŽBA BREZ NASPROTOVANJA

Ali grožnja z nuklearno katastrofo, ki bi lahko izbrisala človeštvo, ne služi tudi zaščiti prav tistih sil, ki to nevarnost ohranjajo? Prizadevanja za preprečitev katastrofe mečejo senco na iskanje njenih morebitnih vzrokov v sodobni industrijski družbi. Ti vzroki ostajajo nerazkriti in javnosti nepoznani; niso predmet kritike, ker bledijo pred vse preveč očitno zunanjo grožnjo – na Zahodu pred grožnjo z Vzhoda, na Vzhodu pred grožnjo z Zahoda. Enako očitna je potreba po nenehni pripravljenosti, po življenju na robu nevarnosti, po soočenju z izzivom. Podrejamo se mirnodobni proizvodnji sredstev za uničenje, izpopolnjevanju proizvodnje nepotrebnih stvari in vzgoji za obrambo, ki deformira branilce ter tisto, kar branijo.

Če poskušamo vzroke nevarnosti povezati z načinom, kako je družba organizirana in kako organizira svoje člane, se takoj soočimo z dejstvom, da napredna industrijska družba z ohranjanjem nevarnosti postaja vse bogatejša, večja in boljša. Obrambna struktura omogoča lažje življenje vse večjemu številu ljudi in razširja človekovo obvladovanje narave. Množični mediji v takšnih okoliščinah brez težav predstavljajo posebne interese kot interese vseh razumnih ljudi. Politične potrebe družbe postajajo individualne potrebe in stremljenja, njihovo zadovoljevanje spodbuja poslovanje in skupno dobro in družba kot celota se kaže kot samo utelešenje Razuma.

In vendar je ta družba kot celota iracionalna. Njena produktivnost uničuje svoboden razvoj človeških potreb in sposobnosti, njen mir se ohranja z nenehno grožnjo vojne, njena rast pa je odvisna od zatiranja resničnih možnosti za pacifikacijo borbe za obstoj – individualnih, nacionalnih in mednarodnih. Vzrok tega zatiranja – tako zelo drugačnega od tistega, ki je bilo značilno za prejšnje, manj razvite stopnje naše družbe, danes nista naravna ali tehnična nezrelost; zatiranje se izvaja s pozicije moči. Intelektualne in materialne zmogljivosti sodobne družbe so neizmerno večje kot kdaj koli prej – kar pomeni, da je neizmerno večje tudi gospostvo družbe nad posameznikom. Naša družba se od pretekle razlikuje po tem, da si centrifugalnih družbenih sil ne podreja s terorjem, temveč s tehnologijo, ki je, prvič, izjemno učinkovita in, drugič, nudi vse višji življenjski standard.

Raziskovanje korenin tega razvoja in preučevanje njegovih zgodovinskih alternativ je del prizadevanj kritične teorije sodobne družbe, teorije, ki analizira družbo v luči njenih uporabljenih in neuporabljenih (oziroma zlorabljenih) zmogljivosti za izboljšanje človeškega položaja. Toda kakšna so merila takšne kritike?

Vrednostne sodbe zagotovo igrajo pomembno vlogo. Opraviti je namreč treba primerjavo med obstoječim načinom družbenega organiziranja in drugimi možnimi načini, za katere velja, da ponujajo boljše možnosti, ko gre za blaženje človekovega boja za obstoj; primerjati je torej treba določeno zgodovinsko prakso in njene zgodovinske alternative. Sleherna kritična teorija družbe je tako že od samega začetka soočena z vprašanjem zgodovinske objektivnosti, vprašanjem, ki se pojavi na dveh točkah, na katerih analiza vključuje vrednostne sodbe:

1. ob sodbi, da je človeško življenje vredno živeti ali bolje, da ga je mogoče, da ga je treba narediti vrednega življenja. Ta sodba je v temelju vseh intelektualnih prizadevanj; nastopa kot *a priori* družbene teorije in njena zavrnitev (ki je sicer povsem logična) bi zavrnila teorijo samo;

2. ob sodbi, da v dani družbi obstajajo določene možnosti, s katerimi lahko izboljšamo človeško življenje, kakor tudi določeni

načini in sredstva za uresničitev teh možnosti. Kritična analiza mora dokazati objektivno veljavnost teh možnosti, pri čemer mora dokazovanje potekati na izkustvenih temeljih. Mogoče je ugotoviti, s kolikšnimi intelektualnimi in materialnimi viri razpolaga obstoječa družba, in tudi, kako kvalitetni so. Toda kako jih je mogoče uporabiti za optimalen razvoj in zadovoljitev potreb in sposobnosti posameznikov ob najmanjšem možnem napornem delu in trpljenju? Družbena teorija je zgodovinska teorija, zgodovina pa je kraljestvo naključij v kraljestvu nujnosti. Zatorej, kateri med različnimi možnimi in dejanskimi načini organiziranja in uporabljanja razpoložljivih virov ponujajo največ možnosti za optimalen razvoj?

Poskus odgovora na ta vprašanja zahteva niz uvodnih abstrakcij. Kritična teorija mora, če hoče ugotoviti in opredeliti možnosti optimalnega razvoja, abstrahirati od dejanske organizacije in uporabe družbenih virov ter tudi od rezultatov, ki jih ta organizacija in uporaba prinašata. Takšna abstrakcija, ki zavrača sprejetje danega vesolja dejstev kot končni okvir potrjevanja in ki analizo dejstev »transcendirata« v luči njihovih zavrtih in zanikanih možnosti, sodi k sami strukturi družbene teorije. Takšna abstrakcija na podlagi strogo zgodovinskega značaja transcendence nasprotuje sleherni metafiziki.¹ »Možnosti« morajo biti v dosegu obravnavane družbe; cilji prakse morajo biti določljivi. Iz istega razloga mora biti abstrahiranje od obstoječih institucij izraz dejanske težnje – to je, preoblikovanje teh institucij mora biti dejanska potreba prebivalcev, ki so jim podvrženi. Družbena teorija se ukvarja z zgodovinskimi alternativami, ki strašijo obstoječo družbo, saj gre za prevratniške težnje in sile. Vrednote, ki so povezane z alternativami, se pretvorijo v dejstva z zgodovinsko prakso. Teoretični pojmi se končajo z nastopom družbene spremembe.

---

¹ Izraza »transcendirati« in »transcendencata« se ves čas uporabljata v empiričnem, kritičnem smislu: označujeta tiste težnje v teoriji in praksi, ki v dani družbi »gredo čez mejo« obstoječega vesolja diskurza in delovanja proti njegovim zgodovinskim alternativam (dejanskim možnostim).

To je točka, na kateri postavi napredna industrijska družba kritiko v položaj, ko je ta videti neutemeljena. Tehnični napredek, razširjen na celoten sistem gospostva in koordiniranja (usklajevanja), ustvarja življenjske oblike (in oblike oblasti), za katere se zdi, da so dosegle spravo s silami, ki nasprotujejo sistemu, in da premagujejo ali spodbijajo vse proteste v imenu zgodovinskih možnosti osvobajanja od napornega dela in gospostva. Zdi se, da je sodobna družba sposobna zaustaviti družbene spremembe – kvalitativne spremembe, ki bi vzpostavile bistveno drugačne institucije, novo usmeritev proizvodnega procesa in nove načine človeškega bivanja. Ta zaustavitev družbenih sprememb je morda najbolj edinstven dosežek napredne industrijske družbe; splošno sprejemanje nacionalnih ciljev, dvostrankarska politika, upad pluralizma, dogovor med podjetji in delavci v okvirih močne države pričajo o združevanju nasprotij, ki je rezultat, kakor tudi predpogoj tega dosežka.

Že površna primerjava med obdobjem, ko se je teorija industrijske družbe šele oblikovala, in njenim sedanjim stanjem lahko pomaga prikazati, kako se je temelj kritike spremenil. Kritika industrijske družbe je v svojem začetnem obdobju v prvi polovici devetnajstega stoletja, ko je razvijala prva pojmovanja alternativ, dosegla konkretnost z zgodovinskim posredovanjem med teorijo in prakso, vrednotami in dejstvi ter potrebami in cilji. To zgodovinsko posredovanje je potekalo v zavesti in v političnem delovanju dveh velikih družbenih razredov, ki sta si stala nasproti: buržoazije in proletariata. V kapitalističnem svetu sta to še vedno temeljna razreda, toda razvoj kapitalizma je do te mere spremenil njuno strukturo in funkcijo, da se ne kažeta več kot dejavnika zgodovinske preobrazbe. V najnaprednejših področjih sodobne družbe nekdanja nasprotnika združuje dajanje prednosti interesu za ohranjanje in napredovanje institucionalnega statusa quo. Celo v komunistični družbi se sama ideja o kvalitativni spremembi – sorazmerno s tehničnim napredkom, ki zagotavlja rast in kohezijo te družbe – umika pred realističnimi predstavami o neeksplozivni evoluciji. V odsotnosti dejavnikov in organov družbene spremembe, na katere bi bilo mogoče pokazati, je raven kritike

spet zelo abstraktna. Podlage, kjer bi se srečevali teorija in praksa, mišljenje in delovanje, ni več. Celo najbolj empirična analiza zgodovinskih alternativ se zdi nerealistično razglabljanje, zavezanost tem alternativam pa stvar osebne (ali skupinske) izbire.

Pa vendar: ali je zaradi te odsotnosti teorija ovržena? Soočena z dejstvi, ki ji očitno nasprotujejo, kritična teorija še naprej vztraja, da je potreba po kvalitativni spremembi enako nujna, kot je vselej bila. Nujna za koga? Odgovor ostaja enak: za družbo kot celoto in za slehernega njenega člana. Povezava med naraščanjem produktivnosti in naraščanjem destruktivnosti; hazardiranje s popolnim uničenjem; prepuščanje mišljenja, upanja in strahov odločitvam vsakokratnih oblasti; ohranjanje bede spričo bogastva brez prime-re – vse to sestavlja kar najbolj nepristransko obtožnico te družbe, pa četudi gre le za stranske posledice, in ne za njen *raison d'être*: njena radikalna racionalnost, ki spodbuja učinkovitost in rast, je sama po sebi iracionalna.

Dejstvo, da velika večina prebivalstva sprejema in je prisiljena sprejemati to družbo, ne pomeni, da je ta kaj manj iracionalna ali manj nesprejemljiva. Razlikovanje med pravo in sprevrnjeno zavestjo, dejanskim in neposrednim interesom je še vedno smiselno. Toda to razlikovanje mora biti upravičeno. Ljudje ga morajo potrditi in najti pot od lažne k resnični zavesti, od svojih neposrednih interesov k pravim interesom. To pa lahko storijo le, če imajo potrebo po spremembi svojega načina življenja, po zanikanju pozitivnega, po zavrnitvi danega. Toda prav to potrebo obstoječa družba uspešno potlači; potlači toliko, kolikor je sposobna v vse večjem obsegu »dobavljati dobrine« in v kolikor uporablja znanstveno podrejanje narave za znanstveno podrejanje človeka.

Soočena s končnim značajem dosežkov napredne industrijske družbe ostane kritična teorija brez razlogov za njeno preseganje (transcendiranje). Vakuum izprazni teoretsko strukturo samo, saj so bile kategorije kritične družbene teorije razvite v obdobju, ko je bila potreba po zavrnitvi in prevratu utelešena v delovanju učinkovitih družbenih sil. Te kategorije so bile v bistvu negativni in nasprotujoči si pojmi, saj so opredeljevale dejanska protislov-